

JUSTYNA KOBYLARCZYK*

WSPÓŁCZESNA FUNKCJA RYNKU – HISTORYCZNEJ
PRZESTRZENI PUBLICZNEJ W WYBRANYCH
MIASTACHCONTEMPORARY FUNCTION OF THE MARKETPLACE
– HISTORICAL PUBLIC SPACE OF THE SELECTED
CITIES

Streszczenie

Atrakcyjne centrum miasta stanowi jego wizytówkę. Ze względu na cenne obiekty zabytkowe jest miejscem chętnie odwiedzanym przez turystów i samych mieszkańców. Niekiedy walory estetyczne i funkcjonalne obszaru centralnego wynikają z charakteru miasta. Jego wielkość oraz wiodące funkcje w poszczególnych regionach Polski są różne. Zupełnie odmienny charakter posiada centrum Iwonicza Zdroju – miasta-uzdrowiska, a inaczej Głogowa Małopolskiego (jeden z największych rynków w Polsce). Indywidualne cechy placów rynkowych są uzależnione od regionu, w którym występują, a także od wielkości miasta, w którym są zlokalizowane. Artykuł charakteryzuje centrum wybranych miast województwa podkarpackiego. Przedstawione zostały główne problemy tych najbardziej prestiżowych przestrzeni miejskich, a także współczesne wymagania mieszkańców wybranych do analizy ośrodków miejskich.

Słowa kluczowe: centrum, małe miasto, województwo podkarpackie, rynek

Abstract

Attractive city center frequently constitutes its showcase. It is a peculiar place assembling impressive architectural objects with a significant historical importance. That is why this is a place which everyone wants to see (tourists and occupants). Sometimes, aesthetic and functional values of the central urban space are connected with the character of the city itself. The size and main functions are different in further regions. For instance, main promenade in Iwonicz Zdrój health resort looks completely different than the market square in Głogów Małopolski (one of the biggest marketplaces in Poland). Distinguishing features of the marketplaces depend on the regions in which they occur, as well as the size of the city they are situated in. This paper presents characteristic of the selected city centers located in the Podkarpackie voivodeship. The main problems faced by the most prestigious urban spaces have been presented, as well as modern requirements of the citizens residing in city centers selected for the analysis.

Keywords: center, town, Podkarpackie voivodeship

* Dr inż. arch. Justyna Kobylarczyk, Instytut Projektowania Urbanistycznego, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

1. Wstęp

Współczesny wizerunek rynku niewielkiego miasta często różni się od tego, który został ukształtowany w przeszłości. Niegdyś rynek skupiał najważniejsze funkcje ośrodka. Był miejscem, w którym toczyło się zarówno życie publiczne oraz polityczne – ważne zebrania, uroczystości, jak i życie codzienne, co najlepiej obrazowały przestrzenie handlowe. Centrum ze względu na swą atrakcyjność kształtowało od zawsze świadomość społeczną wyzwalając poczucie tożsamości miejsca oraz eksponując urok i wartości kulturowe. Jako prestiżowa przestrzeń było chlubą miasta, jego najbardziej reprezentacyjną częścią.

„Pośrodku placu rynkowego wytyczonego wraz z rozmierzeniem miasta pojawiły się sytuowane pośrodku niego urządzenia handlowe, jak: hale kupieckie i sukiennice wraz z towarzyszącymi kramami i jatkami. Zabudowa ta pojawiająca się na placu rynkowym jest typowa dla miast polskich i wypełniała prawie całą nieomal przestrzeń rynku ...Ze wszystkich budowli wewnątrz średniowiecznego rynku ratusz (z niemieckiego „Rathaus”, czyli dom rady miejskiej) pojawił się najpóźniej, bo z końcem XIV w, gdy miasto posiadało skryształizowany układ urbanistyczny”¹.

Dziś podobnie jak kiedyś rynek w miastach dużych jest nadal reprezentacyjną przestrzenią przyciągającą swych użytkowników pięknem architektury oraz bogactwem oferowanych usług.

W miastach małych często charakter rynku został w części zatracony. Rynek miasta małego służy już nie tylko jako reprezentacyjna przestrzeń, w której odnaleźć możemy skarby architektury w postaci zabytkowych kamienic, ratusza czy też kościoła parafialnego. Dziś w samym centrum niektórych niewielkich ośrodków miejskich można wyróżnić obszerny parking dla samochodów lub przestrzeń towarzyszącą blokom oraz pawilonom handlowym o wątpliwych walorach estetycznych. Problem ten został przedstawiony na podstawie wniosków z analizy urbanistycznej zrealizowanej w wybranych miastach Podkarpacia.

2. Wybrane przykłady

W małych miastach Podkarpacia współczesny rynek przyjmuje różne oblicza. Na ogół dominującą zabudową mieszkaniową w jego pierzejach są historyczne kamienice. Sylwetki kamienic zwrócone są w stronę rynku, wyjścia na podwórka tym samym zlokalizowane są z tyłu kwartałów zabudowy. Wysokie partery kamienic przeznaczone są na usługi, między innymi na: sklepy z odzieżą, sklepy z zabawkami, księgarnie i cukiernie.

W miastach małych rynek jest często jedynym placem w mieście musi więc być przestrzenią wielofunkcyjną. Zakres jednak usług, jakie znajdują się w jego zasięgu, jest ograniczony. Zazwyczaj place monofunkcyjne są placami specjalistycznymi, które występują w większych ośrodkach miejskich, choć nie jest to regułą.

¹ A. Pawlak, *Znaczenie zabytkowych rynków na przykładzie małych miast Polski Południowej*, Kraków 2004, 13.

Niektóre małe miasta w wyniku rozwoju funkcji specjalistycznych zaczęły specjalizować się w konkretnej dziedzinie, której podporządkowane zostało także ścisłe centrum. Przykładem jest Iwonicz Zdrój – miasto o charakterze sanatoryjnym, które zamiast typowego rynku posiada centrum z głównym deptakiem (il. 1) i dwoma placami (plac Dietla i Karola Józefa). Zamiast kamienic o charakterze usługowo-mieszaniowym zlokalizowane są zabytkowe obiekty sanatoryjne (z usługami w parterze). Centrum Iwonicza Zdroju oddaje charakter miasta. Jest związane z jego wiodącą funkcją.

Od strony północnej dominantę stanowi Dom Zdrojowy z wieżą zegarową i przesterżen bazarowa, w sąsiedztwie której zlokalizowany jest plac Dietla z fontanną stanowiącą akcent wpisujący się w estetykę i charakter założenia. Dalej ważnym obiektem architektonicznym jest zabytkowa Pijalnia wód mineralnych i Stare Łazienki, a po drugiej stronie Stary Pałac. Na zakończeniu osi całego założenia (za Placem Karola Józefa) zlokalizowana jest Restauracja Krakowiak i Sanatorium, hotel Pod Jodłą. Centrum do dziś tworzą wolnostojące obiekty znajdujące się w obrębie dawnego zakładu zdrojowego, położonego w malowniczej dolinie Potoku Iwoniczkiego. „Z wyjątkiem budynku Łazienek Mineralnych jest to architektura drewniana, przeważnie dwukondygnacyjna, bielą swych ścian harmonizując z ciemnozieloną szatą porośniętych lasami górskich zboczy, tworzących od bez mała stu pięćdziesięciu lat teren parku zdrojowego. Z drewna również zbudowany jest, nie pozbawiony wartości historycznej, pawilon nad źródłami, podobnie jak i kaplica oraz muszla muzyczna. Ta drewniana zabudowa centrum Iwonicza Zdroju, łącznie z usytuowanym pośrodku murowanym budynkiem Łazienek Mineralnych, stanowi jednocześnie zespół o wyjątkowo dużej wartości zabytkowej, w Polsce jedyny, a przewyższający pod tym względem wiele zespołów zagranicznych”². Większość obiektów wzniesionych zostało (w pierwotnej formie) w XIX wieku.

Centrum Iwonicza Zdroju w przeszłości jak i w chwili obecnej jest miejscem pełnym uroku, miejscem o indywidualnym charakterze, w którym dominuje drewniana architektura uzdrowiskowa w otoczeniu niezwykle zadbanej zieleni. Co ważniejsze, jest ośrodkiem, który nadal jest atrakcyjny, także nadal pełni przypisaną mu już od dawna funkcję. Przez co stanowi dowód na to, że historyczne centrum małego miasta może być miejscem, z którym utożsamia się człowiek współczesny. „Dzisiejszy człowiek, zmęczony tempem współczesnego życia, tęskni do rekreacji wśród ciszy i piękna otaczającej przyrody. Tymczasem jakby na przekór temu, w uzdrowiskach staje się coraz ciasniej, coraz mniej jest skwerów, coraz więcej spalin i tego, od czego wszyscy uciekamy z miast, wygonieni hałasem, zatrutym powietrzem i wodą. Na jednej z wstępnych narad wojewódzkiego konserwatora zabytków z miejscowymi władzami (w 1973 roku) postawiono więc pytanie – zastanówmy się, co mamy robić, żeby Iwonicz został Iwoniczem? Utrzymanie charakteru uzdrowiska i jego centrum z dotychczasową zabudową drewnianą, a także wokół niej biegnących ścieżek spacerowych w obrębie dawnego zakładu, jest w pierwszym rzędzie obowiązkiem wszelkich czynników rozumiejących wartość historyczną i zabytkową, a także leczniczą centrum Iwonicza Zdroju, jedynego dziś w Polsce autentycznego zespołu uzdrowiskowego o wyjątkowych walorach i pięknym obliczu artystycznym”³.

² J. Ross, *Dawna architektura Iwonicza Zdroju i jej walory estetyczno-historyczne*, [w:] Iwonicz Zdrój, Wydawnictwo im. W.L. Anczyca, 81.

³ *Ibidem*.

II. 1. Fragment centrum Iwonicza Zdroju z deptakiem

III. 1. The fragment of the center of Iwonicz Zdrój with the promenade

Pozytywnym przykładem rynku niewielkiego miasta o indywidualnym charakterze jest rynek w Głogowie Małopolskim, Kołaczycach, Pruchniku i Sieniawie. Te szczególnie miejsca są wnętrzami wielofunkcyjnymi. Charakterystyczną cechą wybranych do analizy rynków jest ich wypoczynkowy i rekreacyjny charakter. Poza typowymi dla centrum obiektami znajdują się tu przestrzenie zielone – niewielkie parki lub skwery wyposażone w ławki i oświetlenie.

Atrakcyjna zieleń w formie kwietników i rabatów kwiatowych występuje niemal w centrum każdego małego miasta zlokalizowanego w województwie podkarpackim. Szczególnie rynek w Głogowie Małopolskim wyróżnia się pięknymi kompozycjami kwiatowymi i niezwykle zadbaną zielenią (il. 2). Ponadto centrum tego miasta jest jednym z największych w Polsce. W jego zasięgu zlokalizowany jest ratusz z 1636 r., a także zabytkowy kościół. Pierzeje rynku tworzą obiekty usługowe, usługowo-mieszkania i mieszkania na ogół I kondygnacyjne i parterowe. Na obszarze rynku znajduje się też niewielki park z miejscami do wypoczynku wzbogacony pięknie skomponowaną i bardzo dobrze utrzymaną zielenią (kwietniki, krzewy ozdobne oraz rabaty kwiatowe). Charakterystyczne dla centrum Głogowa Małopolskiego są elementy małej architektury – pomniki (w tym pomnik: Matki Boskiej, Jana Pawła II, Bohaterów I Wojny Światowej), sztandary powiewające na wysokich słupach, siedziska oraz kwiaty doniczkowe w różnych kolorach.

Il. 2. Fragment rynku w Głogowie Małopolskim

Ill. 2. The fragment of the market place in Głogów Małopolski

Stosunkowo często pojawiającym się problemem centrum małych miast na Podkarpaciu jest bliskość dróg o silnym natężeniu ruchu. Atrakcyjny rynek w Głogowie Małopolskim jest tego przykładem. Przez jego środek poprowadzona została droga krajowa dzieląca go na dwie odrębne części. Nie tylko zakłóca ona spójność układu kompozycyjnego założenia, ale również stwarza zagrożenie bezpieczeństwa.

Rynek w Kołaczycach jest przestrzenią, w której zieleni nie stanowi, aż tak ważnego elementu kompozycyjnego jak w poprzednio analizowanych ośrodkach miejskich. W centrum Kołaczyc zostały wyznaczone niewielkie obszary przeznaczone na pojedyncze drzewa. Funkcję rekreacyjną zapewnia wybrukowany plac z fontanną i siedziskami.

W bliskim sąsiedztwie rynku znajduje się ceglany kościół stanowiący zewnętrzną dominantę placu. Najbliższym jego otoczeniem są parterowe, I kondygnacyjne i II kondygnacyjne obiekty usługowo-mieszkaniowe. Wyróżniającymi się akcentami są: kapliczka z figurką Matki Boskiej z 1803r (il. 3), a także wspomniana fontanna Bartek (przebudowana w czasie remontu rynku) stanowiąca przestrzeń wypoczynkową rynku. Plac rynkowy jest odnowiony, niezwykle zadbane, wyposażony w obiek-

ty małej architektury (fontannę, kwietniki zaakcentowane posadzką, pomnik Matki Boskiej, pomnik wzniesiony w intencji „Rodaków poległych w walce o wolność ojczyzny” odsłonięty w 1986 r.). Dominantą wnętrza placu jest ratusz z wieżą zegarową.

Kolejnym niekorzystnym zjawiskiem jest brak ciągłości architektonicznej w centrum niewielkich miast Podkarpacia. W sąsiedztwie zabytkowych kamienic obecna jest mało atrakcyjna współczesna architektura mieszkaniowa – bloki mieszkalne czy też domy handlowe odbiegające formą i charakterem od historycznego otoczenia. Także w rynku w Pruchniku w sąsiedztwie zachowanych do dziś pojedynczych drewnianych domów z podcieniami znajdują się nowe murowane obiekty – domy jednorodzinne, Urząd Miasta, obiekty mieszkaniowo-usługowe o zupełnie odmiennym charakterze.

Obszerna przestrzeń publiczna i tym razem w części zagospodarowany jest jako wnętrze zielone. Indywidualny i zarazem pozytywny charakter rynku kształtuje przede wszystkim zabytkowa drewniana zabudowa, a także pagórkowy krajobraz.

II. 3. Figurka Matki Boskiej w rynku w Kołaczycach

III. 3. Statue of the Virgin Mary in the market in Kołaczyce

II. 4. Drewniana zabudowa w rynku w Pruchniku w otoczeniu murowanych domów odbiegających charakterem od form zabytkowych

III. 4. Wooden buildings on the marketplace in Pruchnik near build houses in a different characters then monumental forms

W dużym stopniu brak spójności architektonicznej jest obecny w rynku w Sieniewie. W centrum miasta w otoczeniu zabytkowych obiektów architektonicznych wyróżnić można wielorodzinną zabudowę mieszkaniową występującą w formie bloków z usługami w parterze. (il. 5). Niemniej jednak należy podkreślić, że centrum Sieniewy jest w atrakcyjny sposób zagospodarowane o czym decydują cenne ze względu na wartość zabytkową i wizualną obiekty usługowo-mieszkaniowe (kamienice), w ciekawy sposób ukształtowana posadzka z zaakcentowanymi głównymi osiami, miejscami przeznaczonymi na zieleń (pojedyncze drzewa, kwietniki) i fontannę – miejsca rekreacji i wypoczynku.

Na terenie Podkarpacia wyróżnić można także niewielkie ośrodki miejskie, w zasięgu których nie ma typowego rynku. W Boguchwale, Nowej Dębie i Nowej Sarzynie w wyniku rozwoju zabudowy mieszkaniowej rynek został zatracony.

Niepokojącym i dość powszechnym zjawiskiem jest zły stan techniczny obiektów stanowiących pierzeje rynku. Problem ten dotyczy między innymi centrum: Pilzna, Cieszanowa, Dynowa, Głogowa Małopolskiego, Kańczugi, Kołaczyc (pomimo odnowienia placu rynkowego i pomników), Rudnika nad Sanem, Sędziszowa Małopolskiego, Sokołowa Małopolskiego i Strzyżowa.

II. 5. Fragment pierzei rynku w Sieniawie z blokami mieszkalnymi

III. 5. The fragment of frontage of Marketplace in Sieniawa with habitable blocks

W odmiennej (pozytywnej) sytuacji jest dobrze zachowana zabudowa mieszkaniowo – usługowa i obiekty usługowe w: Błażowej, Brzostku, Dynowie, Iwoniczu Zdroju, Leżajsku, Lubaczowie, Rymanowie, Ustrzykach Dolnych i Ulanowie.

3. Wnioski

Centra małych miast bardzo często są ich jedynym fragmentem świadczącym o zwartości i miejskim charakterze. Pomimo tego, że traktowane są jako wizytówki niewielkich ośrodków miejskich, nie zawsze są dziś w odpowiedni sposób zagospodarowane.

Na podstawie analizy wybranych rynków zlokalizowanych w małych miastach województwa podkarpackiego można wnioskować, że:

Współczesny wizerunek centrum małego miasta poniekąd zatracił swój charakter. Nie jest to regułą, ale dość częstym zjawiskiem, któremu towarzyszą takie problemy jak:

- obecność dużych parkingów pochłaniających tak cenny teren, jakim jest rynek. Jako przykład może posłużyć centrum Leska;

- wprowadzanie w otoczenie zabytkowej architektury mało atrakcyjnej zabudowy wielorodzinnej – bloków mieszkalnych lub pawilonów handlowych (rynek w Lesku, w Sieniawie);
- brak ciągłości architektonicznej wyrażający się tworzeniem architektury o odmiennym charakterze i skali w odniesieniu do zastanego otoczenia. Przykładem może być rynek w Pruchniku, w zasięgu którego wyróżnić można zabytkowe drewniane domy sąsiadujące z prostą formą obiektu Urzędu Miasta o znacznie większych gabarytach, bez indywidualnych cech charakterystycznych;
- zły stan techniczny poszczególnych obiektów tworzących pierzeje rynku (np. centrum Pilzna, Cieszanowa, Dynowa, Głogowa Małopolskiego, Kańczuga, Kołaczyce, Rudnik nad Sanem, Sędziszów Małopolski, Sokołów Małopolski i Strzyżów);
- bliskość dróg krajowych zakłócających układ urbanistyczny placowych przestrzeni publicznych (często dzielą rynek na dwie niezależne części – Głogów Małopolski) i wprowadzających zagrożenie bezpieczeństwa.

Pomimo negatywnych zjawisk, jakie występują na obszarach analizowanych rynków każdy z nich posiada swoje indywidualne cechy charakterystyczne i swą indywidualną wartość. Na przykład, choć w pierzejach rynku w Głogowie Małopolskim wyróżnić można zaniedbane pojedyncze kamienice, to sam rynek jest zadbane, estetyczny i może stanowić wizytówkę miasta. Podobnie rynek w Pruchniku, w którym pomimo obecności mało atrakcyjnych obiektów architektonicznych rynek można ocenić jako niezwykle atrakcyjny. Posiada indywidualny charakter i niemierzalny urok za sprawą drewnianych niskich domów z podcieniami i malowniczo wznoszącego się terenu pozostającego w harmonii z otaczającym krajobrazem. Podobnie rynki w Kołaczycach i w Sieniawie mimo elementów mało atrakcyjnych posiadają także ważne i zarazem pozytywne walory (zabytkowe obiekty także małej architektury).

Wskazanie negatywnych zjawisk daje nadzieję na ich eliminację w przyszłości. Do tego potrzebne są jeszcze środki finansowe, o które stara się wiele ośrodków miejskich tego regionu. Pomoc upatrywać mogą we wsparciu Unii Europejskiej stwarzającej możliwość udziału w programach strategii rozwoju niewielkich miast zwłaszcza obszarów słabo rozwiniętych.

Należy zwrócić uwagę, że małe miasta choć często słabo rozwinięte stają się coraz bardziej docenianym miejscem do zamieszkania. Mieszkańcy cenią je za spokój, intymność, bezpieczeństwo oraz bliski kontakt z zielenią⁴.

Wsparcie finansowe, rozwój turystyki czy funkcji wiodących, tak jak w przypadku uzdrowiska – Iwonicza Zdroju przynieść może pozytywne efekty w zakresie rozwoju niewielkich ośrodków miejskich i poprawy ich współczesnego wizerunku, zwłaszcza dotyczącego ich ścisłego centrum.

Pomimo tego, że w niektórych miastach przestrzeń rynekowa została zatracona (w Boguchwale, Nowej Dębie i Nowej Sarzynie) zaniedbana lub utraciła swój charakter i prawo dobrej kontynuacji architektonicznej, centrum wydaje się wciąż niezbędnym elementem przestrzennym miasta, za sprawą którego miasto może rozwijać się w zakresie życia kulturalnego i społecznego. Rynek jest bowiem miejscem, które jednoczy większą grupę ludzi, a przede wszystkim mieszkańców, którzy czują

⁴ J. Kobylarczyk, *Residential quality in central zones of Podkarpackie towns*, Lambert Academic Publishing, Saarbrücken 2010.

się związani z miastem i jego centrum, którzy w określony sposób wpływają na charakter rynku i jego walory kulturowe. To właśnie zazwyczaj z rynkiem wiąże się bezpośrednio zjawisko tożsamości i potrzeby identyfikacji z miastem.

Literatura

- [1] Kobylarczyk J., *Residential quality in central zones of Podkarpackie towns*, Lambert Academic Publishing, Saarbrücken 2010.
- [2] Moszczański K., *Wody Iwoniczkie*, Sprawozdanie z r. 1859, Kraków 1860.
- [3] Pawlak A., *Znaczenie zabytkowych rynków na przykładzie małych miast Polski Południowej*, Kraków 2004.
- [4] Ross J., *Dawna architektura Iwonicza Zdroju i jej walory estetyczno-historyczne*, [w:] *Iwonicz Zdrój*, Wydawnictwo im. W.L. Anczyca.

